

”ואני תפילתי לך ה', עת רצון...”

לביאור תפילת-העמידה במנחה של שבת

אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם,
אומות העולם כששותין ומשתכרין יושבין ומנגנין,
ואני, לא כן,
אלא, 'ואני תפילתי לך ה' עת רצון',
אעי"פ שאני אוכל ושותה,
אני בא לפניך להתפלל.
(פתיחה לאיכה רבתי, י"ז)¹

הקדמה

תפילות השבת, כל כולן שבח והודיה לה' ית', ושלא כבימות החול, אין מבקשים בהם על צרכיו של האדם. התנחומא² מביא, שמכיוון שהשבת ניתנה לישראל לקדושה ולמנוחה, מתפלל בה ג' ראשונות וג' אחרונות והמנוחה באמצע.

הגמרא³ מוצאת במזמור כ"ט בתהילים רמז לשבע הברכות בתפילת עמידה של שבת, כנגד שבע הפעמים שמוזכר קול ה' במזמור, והמהרש"א שם מעיר, שמכיוון ששבע הברכות עוסקות בשבח הקב"ה, ראוי להרים קול בשבחו של הקב"ה, כמו שנזכרו הקולות במזמור זה גבי שם הוי-ה.

בברכת קדושת היום יש שני חלקים. החלק האחרון, המתחיל במילים "א-להינו וא-להי אבותינו", שווה בכל ארבע תפילות השבת, ועיקר עניינו – בקשה להשגת מתנותיה הרוחניות של השבת. החלק הקודם לו שונה בכל אחת מתפילות השבת, ובכל אחת מובעת משמעות שונה המיוחדת ליום השבת.

במאמרנו ננסה להבין את החוט המקשר בין תפילות יום השבת, ובעיקר את ייחודה וביאורה של תפילת המנחה, ע"פ הנוסח המצוי כיום בידינו.⁴

1. מובא בטור, ה' יוהכ"פ ס"י תרכ"ב. וכתב שם: "ועל-כן נוהגים לומר "ואני תפילתי" בשבת במנחה לאחר ששתו ואכלו...".

2. וירא א'.

3. ברכות כט, א.

4. נוסח תפילת העמידה למנחה מופיע כבר בסידור הראשון הידוע לנו – סדר רב עמרם גאון (גאון הישיבה בסורא בשנים 858-870 למנינם) בשינויי נוסח קלים (מופיע שם נוסח נוסף שהשוני בינו לבין הנוסח שלנו הוא רב), וכן בסידור רב סעדיה גאון (882-942) ובמחזור

למשמעות התפילה

את משמעויותיהן השונות של תפילות השבת מסביר ה**טור**⁵: "ומה שתיקנו בשבת ג' ענייני תפילות, "אתה קדשת", "ישמח משה" ו"אתה אחד", וביו"ט לא תיקנו אלא אחת – "אתה בחרתנו", מפני שאלו ג' תפילות תיקנום כנגד ג' שבתות: "אתה קדשת" – כנגד שבת בראשית, כמו שמוכיח מתוכו, "ישמח משה" – כנגד שבת של מתן-תורה, דלכולי עלמא בשבת ניתנה תורה, ו"אתה אחד" – כנגד שבת שלעתיד לבא".

על-פי משמעות משולשת זו של השבת ניתן להסביר את המנהג המובא במגן אברהם⁶ ללא שנותן טעם לדבר: "כתב בשם כנסת הגדולה, מנהג לומר בליל שבת – "וינוחו בה", וביום – "וינוחו בו", ובמנחה – "וינוחו בס"; בליל שבת, שהוא כנגד שבת בראשית, השבת אמנם עומדת כמצבת זכרון רוחנית לבריאת העולם וקיומו ע"י הקב"ה, אך עדין לא נתמלא ועודה, עדין אינה מתבטאת בחיי עשייה. ובבחינה זו משולה היא לנקבה, סבילה (בה – לשון נקבה). רק בשבת מתן-תורה שהשבת נכנסה לתודעה האנושית, כשישראל ארסו לעצמם את זיווגם – השבת, הפרו הם את הרעיון הטמון בה והכניסוהו לחיי הפעילות והמעשה (בו – לשון זכר). בתפילת המנחה אנו חוגגים את זיווגם של ישראל ושבת מלכתא, ובעזרת זיווג זה תושג המטרה לעתיד לבוא, שאז תתפשט רוח השבת על פני כל העמים והימים, והזמן כולו יהפך לבחינת "יום שכולו שבת" (בס⁷ – לשון זכר ונקבה).

היחס ההדדי בין שבתות אלו מובא במדרש⁸ – "תני רשב"י, אמרה שבת לפני הקב"ה: "ריבונו של עולם, לכולך יש בן-זוג ולי אין בן-זוג. אמר לה הקב"ה: "כנסת ישראל היא בן-זוגך". וכיון שעמדו לפני הר סיני אמר להם הקב"ה: "זכרו הדבר שאמרתי לשבת – כנסת ישראל היא בן-זוגך. היינו הדיבור "זכור את יום השבת לקדשו"⁹. אותה שבת בראשית של העבר הפכה בסיני לשבתם של

ויטרי (המתוארך לשנים 1000-1100), גם שם בשינויי נוסח קלים. יתכן אם-כן שנוסח זה, או לפחות עיקרו, חובר כבר ע"י אנשי כנסת"ג, ואותם גאונים כתבו אותו בסידורם ע"פ ידיעתם אותו מהדורות הקודמים להם ומהדור שלהם (ועיין בספר 'הסידור בהשתלשלותו' מאת שלמה טל).

5. או"ח רצ"ב. וכן באבודרהם בשם רבינו קלונימוס, ובענף יוסף בשם הלבוש.

6. או"ח רס"ח, סק"ג.

7. **התורה תמימה** בשמות ל"א, יד אות כ"ח מביא הסבר רציונאלי לנוסח "בס" שבתפילת מנחה – שהרי בעת תפילת המנחה כבר פנה יום השבת ולא שייך להתפלל עוד על המנוחה בו אלא, רק על המנוחה בשבתות הרבות הבאות.

8. ב"ר יא, ט.

9. שמות כ, ח.

ישראל בהווה, עד שתהיה שבת עולמים ביום אשר יהיה ה' אחד ושמו אחד. וזוהי השלמות האמיתית, להביא שלימות, גאולה וקדושה גם לעולם כולו.

העיון תפילה (בסידור "אוצר התפילות") מסביר את השינוי בנוסח התפילות לא כנגד שלוש השבתות, אלא כנגד שלוש התקופות הגדולות.

התפילה הראשונה – "אתה קדשת את יום השביעי לשמך תכלית מעשה שמים וארץ" – כנגד שני אלפי התוהו,¹⁰ שלא היתה בבריאה תכלית אחרת חוץ מקדושת השבת, והיה הקב"ה מסתפק בבריאה עצמה.

התפילה השניה – "ישמח משה במתנת חלקו וגו' ושני לוחות אבנים הוריד בידו" – כנגד תקופת התורה (שמתחילה מן "וואת הנפש אשר עשו בחרן").

התפילה השלישית – "אתה אחד ושמך אחד" – כנגד ימות המשיח ועולם הבא (תקופה זו התחילה בסוף האלף הרביעי, שאז נשתכללה התורה שבע"פ, המשנה והתוספתא שעליהן אין להוסיף ומהן אין לגרוע, ומאז והלאה תקופת ביאור תושבע"פ. ועלינו רק להגות בתורה הכתובה והמסורה יומם ולילה ולשבת יחיל ודומם ולצפות לישועת ה').

מפרשים רבים, כפי שנביא להלן, מוצאים בתפילה זו כוונות, ביטויים ורמזים רבים הקשורים ומתארים את מנוחת השבת שלעתיד לבוא ואת ימות המשיח, שלהם סגולות מיוחדות, ועיקרם – המנוחה השלמה.

כמובן, שמקומה של השבת האידיאלית בעולמנו שלנו לא נפקד, והמפרשים השונים, איש איש בדרכו וע"פ נטיית-ליבו ורוחו השורה עליו, מוצא לה רמז בתפילה.

יסוד נוסף המובא בתפילת המנוחה הוא **האחדות**: אחדות האדם, אחדות ישראל ואחדותו של הבורא ית'. כל אותן אחדויות מקורן ושורשן במנוחה, המודגשת מאוד בתפילה זו.

הרב דסלר¹¹ מגדיר את השבת כמנוחה, דבקות באין מפריע, שבה מתאחד האדם עם עולמו ותוכנו האמיתי-הרוחני.¹² וזוהי בחינת העוה"ב שבו כל דבר יגיע לאחדותו השלמה, יחזור לשורשו העליון כבראשית ותכלית בריאתו. כל

10. סנהדרין זז, א ועבודה זרה ט, א – "תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי עלמא. שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח..." ורש"י שם.

11. מכתב מאליהו ח"ב, עמ' 31.

12. וכך הגדיר שם גם את השביעית – שגם הקרקע בשביעית, כמו האדם בשבת, חוזרת אל עצמה, אל שלמותה ותומתה (וראה עוד בעניין זה "שבת ומועד בשביעית" עמ' 69).

הפוטנציאל הגלום באדם ובבריאה כולה יפרוץ אז ויבוא לידי ביטוי. וכך גם הבורא ית' בעצמו, דווקא "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד", ולא בעוה"ז. אחדות ראשונה זו, אחדות האדם, שיסודה המנוחה, קשרה אותנו לעוה"ב בו עסקנו לעיל.

על אחדותם של ישראל מכוחה של השבת אנו מוצאים בדברי **השפת אמת**¹³: כשישראל עולים למקדש הם זוכים לקבל דעת עליון. וע"י דעה זו, שכולם מתבטלין להיות אחד לעשות רצון קונם, שוררת אחדות ושלוש בין השבטים. ואז אין דעתו הפרטית של זה סותרת את של רעהו. אותה דעה המביאה שלום, המתגלית במקדש באופן תמידי, קיימת גם בשבת. שבת אף היא שלום – "מנוחת שלום ושלוה" ובה מתאחדין כל הדעות. ולכן בתפילת מנחה מונים י"ב מנוחות כנגד י"ב שבטי ישראל, כל אחד ומנוחתו שלו, ובסה"כ כולם נחים, כולם מתאחדים ונעשים גוי אחד בארץ.

בתפילה זו אנו מוצאים שמזכירים את האבות אחרי יחוד ה'. מדוע?

הכלבו¹⁴ כותב בשם חכם בעל המלמד: "תיקנו חז"ל להזכיר האבות בתפילה זו, שהם הודיעו הייחוד תחילה בעולם, וזו הברכה היתה כולה ועניינה מעין הייחוד, כדאמרינן אתה אחד וגו'" – זוהי האחדות השלישית, אחדות הבורא ית' בה פותחת התפילה.

בעלי התוספות¹⁵ הקשו, מדוע אומרים קטע זה של "אתה אחד" במנחה של שבת, והרי אינו מענייני דיומא של שבת (כפי שעוסקים הקטעים בתפילות ערבית ושחרית)? ותוצו, שחז"ל סמכו בזה על המדרש: "שלושה מעידים זה על זה: ישראל ושבת והקב"ה. ישראל והקב"ה מעידים על השבת שהוא אחד שהוא יום מנוחה. ישראל ושבת על הקב"ה שהוא אחד. הקב"ה ושבת על ישראל שהם יחידים באומות".

ועוד איתא במחזור ויטרי בשם התוספות – אנשי כנסת הגדולה תיקנו בתפילה שלושה "אחד" – הקב"ה, ישראל ושבת. הקב"ה – "ה' אחד". ישראל – "גוי אחד בארץ". שבת – "ימים יוצרו ולא אחד בהם".¹⁶

13. ויגש תרמ"ז – בראשית עמ' 255.

14. סימן מ'.

15. בחגיגה ג, ב ד"ה ומי. והדבר הובא באריכות במחזור ויטרי עמ' 108 בשם ספר יצירה, וכן בתניא רבתי סי' כ' ובטור או"ח סי' רצ"ב.

16. בפסיקתא רבתי פכ"ג: ימים יוצרו וכו' (תהילים קלט, טז) ר' יצחק אומר זה יום השבת. ובתנא דבי אליהו פ"א, ז – זה יום השבת לישראל.

הרב יעקובסון בנתיב בינה¹⁷ העלה תימה; מדוע, להבדיל משאר תפילות השבת, חסרים בתפילת המנחה פסוקים מן התורה? וביאר, כי תפילת מנחה של שבת, קשה להגדיר על איזה עניין מסויים מענייני השבת היא סובבת. נושאי הקטע, כמו שראינו: השבת האידיאלית, העולם שכולו שבת, האחדות – ולעניינים כאלו קשה למצוא פסוקים מתאימים, לפחות מן התורה.¹⁸ התורה, שתפקידה להורות, אינה מתייחסת לעתיד לבוא וכיוצ"ב, נושאים שאינם מעולמנו זה. ועתה נבוא לבאר, בעז"ה, את הפיסקא על הסדר.

ביאור הפיסקא

1. אתה אחד ושמן אחד
2. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.
3. תפארת גדולה ועטרת ישועה,
4. יום מנוחה וקדושה לעמך נתת.
5. אברהם יגל, יצחק ירנן, יעקב ובניו ינוחו בו.
6. מנוחת אהבה ונדבה, מנוחת אמת ואמונה, מנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח,
7. מנוחה שלימה שאתה רוצה בה.
8. יכירו בניך וידעו כי מאתך היא מנוחתם,
9. ועל מנוחתם יקדישו את שמך.

1. אתה אחד ושמן אחד

ע"ש הכתוב "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".¹⁹

האבודרהם מפרש: **אתה אחד** – שה' יתברך הוא אחד בתכלית האחדות בלא הרכבה ובלא חילוק, ו**שמן אחד** – שיש לה' שם מיוחד לו והוא שם הוי-ה. ד"א, **אתה אחד** – כל הנבראים יש בהם השתנות (ילד-בחור-זקן), משא"כ אצל הקב"ה. **ושמן אחד** – על הנבראים אמרו במדרש²⁰: "את מוצאת שלושה שמות

17. ח"ב עמ' 283 בשם אליעזר אלינר.

18. בנוסחים קדומים מופיע בקטע הפסוק – למשה עבדך בסיני אמרת לו: "פני ילכו והניחותי לך". וכתב על-כך ב"נתיב-בינה", שיתכן שהושמט מהנוסח משום שאינו מובן כשייכות ישירה לשבת.

19. זכריה יד, ט.

20. תנחומא ויקהל א'.

נקראו לו לאדם: אחד מה שקוראין לו אביו ואמו, ואחד מה שקוראין לו בני-אדם, ואחד מה שקונה הוא לעצמו". אך אצל הקב"ה – שמו **אחד**.

בסידור הגר"א (אבני אליהו) פירש **אתה אחד** – מצד עצמו ית', **ושמך אחד** – מצד בריותיו בשם שנגלה אליהם. כלומר, אע"פ שמנהיג כל ברייה וברייה בפני עצמה, ולכל ברייה הנהגה שונה – בכללו הוא אחד.

הרב דסלר²¹ מביא שלכאורה יש סתירה בין "אתה" ל"אחד". שהרי אם יש "אתה" יש גם מציאות של "אני" הנפרד ממנו, ואיך יתכן לומר על זה "אחד"? אלא, הגדר של "אחד" הוא "שמך אחד". כלומר, שלכל הבריאה, הנפרדת לכל חלקיה, יש תכלית אחת, והיא לפרסם את כבודו ית'. הופעתו של הקב"ה בעוה"ז בהסתר, תביא לגילוי גדול על אחדותו. והאדם שע"י עמלו מגלה זאת, זוכה לקדש את שמו ית' ולחיי נצח.

2. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ

כשם שאתה אחד ואין כמוך, כמו-כן מי כעמך ישראל גוי אחד, שהם רצו לקבל תורתך ולא אומות העולם, כידוע.²²

כיוצ"ב אמרה **הגמרא**²³: "ועוד דרש (ראב"ע), "את ה' האמרת היום... וה' האמריך היום".²⁴ אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה²⁵ אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, דכתיב: "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד",²⁶ ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".²⁷

ובסידור הגר"א: שניהם הם מיוחדים. ישראל באומות העולם וארץ ישראל בארצות, שהקב"ה הוא א-להי הארץ הזו. ואימתי היו ויהיו ישראל גוי אחד? – בזמן שהם בארץ.

לדעת **הרב דסלר**²⁸ התואר "אחד" המתייחס לישראל מצביע על תכלית מיוחדת במינה שלהם על-פני שאר הגויים בארץ. שאר העמים, יעודם הוא תיקון העוה"ז שיהיה מוכן לישראל לעבודת ה'. וזה יעשה ע"י עבודה שלילית, שיבטלו את

21. מכתב מאליהו ח"ג עמ' 71.

22. ע"ז ב, ב.

23. חגיגה ג, א וכן בברכות ו, א אגב הדיון מה כתוב בתפילין דמרי עלמא.

24. דברים כו, טז.

25. **הערוך** בשם רב האי גאון פירש – ציור אחד בעולם. כלומר, דבר הניכר שאין כמותו.

26. דברים ו, ד.

27. דהיי"א יז, כא.

28. מכתב מאליהו שם.

הע"ז. אבל ישראל, כשהם במדרגתם הראויה, פועלים בחיוב. עליהם לעבוד את ה', לדבקה בו ולהגיע למדרגת ממלכת כהנים וגוי קדוש.

3. תפארת גדולה ועטרת ישועה

ישנן שתי אפשרויות בהסבר המשפט. אם נייחסו להמשך הקטע, הרי שמדובר בתיאור של השבת. ואולם אם הוא נמשך למעלה אל 'גוי אחד', הרי קאי על ישראל. כמו-כן יש לשים לב שיש שרואים במילים 'תפארת, גדולה' מילים נפרדות, ויש שהבינו שהן בנסמך.

במחזור ויטרי משמע שמשפט זה מתייחס ל**שבת**, וכך כתב: "תפארת גדולה ועטרת ישועה... לעמך נתת" – השבת, שנקראת אחד. ואמרו רבותינו,²⁹ כל שומר שבת כראוי מקרב את הישועה, שנאמר: "בשובה ונחת תִּנְשְׁעוּן",³⁰ שובה ונחת זו שבת.

ר' יצחק בער ב**סידורו "עבודת ישראל"** פירש קצת אחרת, בסמיכות: תפארת של גדולה ועטרת של ישועה. התפארת והעטרה זהו יום המנוחה והקדושה שלעמך נתת.³¹

גם על צד שמשפט זה מתייחס לישראל ישנם מספר פירושים:

האבודתהם אומר, שמאחר שישאל הם גוי אחד בארץ, ששמרו אמונים לקב"ה מאז ומעולם (דבר שסייע להם לעמוד בכל צרה וצוקה), יזכו הם למספר דברים: **תפארת** – ע"ש בית המקדש שנאמר בו: "ובית תפארתי אפאר",³² וכן נאמר: "בית קדשנו ותפארתנו".³³

גדולה – ע"ש הכתוב: "תרב גדולתי ותסוב תנחמני".³⁴ **עטרת** – ע"ש "עטרת תפארת ביד ה'",³⁵ **ישועה** – ע"ש הכתוב: "אמור לנפשי ישועתך אני".³⁶ **העיון תפילה** פירש כי התפילה נתקנה על מצב האומה לעתיד לבא, והזכיר בה שלוש לשונות כנגד שלושה **זמנים**:

29. ויקרא רבה ג, א. א"ר חב"א: "טוב מלא כף נחת" (קהלת ד, ו) – זהו יום השבת, "ממלא חופנים עמל" – אלו ששת ימי המעשה. תדע לך שכן, שאין ישראל נגאלין אלא בזכות השבת, שנאמר: "בשובה ונחת תִּנְשְׁעוּן".

30. ישעיהו ל, טו.

31. וכתב בנתיב – בינה שם: "כן פירוש הפשוט והנכון".

32. ישעיהו ס, ז.

33. ישעיהו סד, י.

34. תהילים עא, כה.

35. ישעיהו סב, יג.

36. תהילים לה, ג.

תפארת גדולה – נגד הזמן של ימות המשיח,³⁷ שתהיה האומה בימים ההם לתפארת בקרב כל הארץ. **עטרת ישועה** – נגד זמן עולם הבא או תחיית המתים שצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.³⁸ **יום מנוחה וקדושה** – נגד הזמן השלישי שנקרא יום שכולו שבת. יום אשר בו ינחו ישראל מנוחת עולמים ויתקדשו בקדושת ה'. ומכיון שייחס זאת לעתיד, היה עליו לפרש את הביטוי **לעמך נתת** – כבר הכינות וצפנת להם, כאילו כבר נתת בידיהם.

הגר"א הסביר קטע זה בהתייחס לשלוש **השבתות** :

תפארת גדולה – כנגד שבת בראשית, כדברי הברייתא³⁹: 'והגדולה' זו מעשה בראשית, שנאמר: "עושה גדולות עד אין חקר".⁴⁰ **עטרת ישועה** – כנגד שבת מתן תורה, כדברי הגמרא⁴¹: "דרש רבי סימאי, בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים ריבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל וקשרו לו שני כתרים (עטרות), אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע".

יום מנוחה וקדושה – כנגד שבת שלעתיד לבוא, שכולו שבת ומנוחה לחיי העוה"ב.

4. יום מנוחה וקדושה לעמך נתת

לגבי משפט זה יש מחלוקת גירסאות. בסידורים הקדומים – סדר רב עמרם גאון, סידור רב סעדיה הגאון וכן במחזור ויטרי, הנוסח הוא ללא המילה 'יום'. ע"פ זה פירש **האבודרהם** שמנוחה וקדושה הם המשך הדברים שזכו בהם ישראל שהם גוי אחד בארץ. מנוחה – זו שבת, ע"פ דברי שלמה: "ברוך אשר נתן מנוחה לעמו ישראל".⁴² וקדושה – שנאמר: "והייתם קדושים..."⁴³, וכן כתיב: "קדש ישראל לה'".⁴⁴

לעומת זאת, מעיר **המגן דוד**,⁴⁵ שהב"י הביא בשם **השבלי-לקט**, שהנוסח הנכון הוא כפי הנוסח שלנו, **יום מנוחה וקדושה**, שהרי בסוף ברכת קדושת היום נאמר

37. ימים שעליהם אמר שמואל (סנהדרין צא): "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד".

38. ברכות יז – אמר רב: העוה"ב אין בו לא אכילה ושתייה ולא פריה ורביה וכו' אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם וגו'.

39. סנהדרין צז, א.

40. איוב ט, י.

41. שבת פח, א.

42. מל"א ח, נו.

43. ויקרא יא, מד.

44. ירמיהו ב, ג.

45. בשו"ע או"ח רצ"ב, סק"ב.

"וינוחו בו", ומי שאינו אומר 'יום' צריך לומר ינוחו בה, שכל הלשון שלמעלה היא לשון נקבה.

לפי הב"ח שם אין צורך בהוכחה זו שהביא הב"י. בטור כתב: "ויש בו נ"ד תיבות כמו שיש בפרשת 'זכור את יום השבת לקדשו' עד 'ויקדשהו'", והב"ח מגיה שצ"ל נ"ה תיבות. וב"אתה אחד" איכא נמי נ"ה תיבות, וזהו עם תיבת 'יום'.⁴⁶

לפי נוסח זה כבר הבאנו לעיל בביאור השורה השלישית את ההסברים מבעל "תפארת ישראל", העיון תפילה והגר"א, ונוסיף כאן את דברי הרב מונק: "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת" – מקור הכוח, שסיפק להם לישראל את הכוחות הפיסיים והכוחות הרוחניים-מוסריים להתקיים, אינו – בראש ובראשונה – אלא השבת.

השפת אמת⁴⁷ מביא שני הסברים למשמעות יום מנוחה וקדושה:

הקדושה נמצאת בלב ישראל תמיד. אלא שכדי לחשוף אותה צריך יגיעה רבה להתגבר על החושך וההסתר הגדול שהבלי העולם מאפילים עליה. אך לשבת וליו"ט יש סגולה מיוחדת, שמתוך המנוחה שאדם נח בהם, מתוך העדר המאבק ומלחמת היצר, מתגלית בו באדם הקדושה.

ומפי מו"ז בעל חידושי הרי"מ הביא הסבר בכיוון הפוך. המנוחה פירושה – נוח לו לאדם. שעיקר המנוחה של ישראל זו התגלות הקדושה, כלומר מתוך התגלות הקדושה של השבת נוח להם לישראל, זוכים הם למנוחה.

5. אברהם יגל, יצחק ירנן, יעקב ובניו ינוחו בו

לאחר שהזכרנו את מתנת השבת שלה זכו ישראל, מפרטים אנו את כל מיני השבתות שהיו בישראל ושעתידים עוד להיות, ומתחילים מהאבות.

מחזור ויטרי מביא את העניין הידוע שהאבות שמרו את כל התורה כולה ואת השבת בכללה, אע"פ שלא היו מחוייבים. באהבתם לקב"ה התנדבו בטהרת ליבם לקיים רצונו שבעתיד. איתא בגמרא⁴⁸: אמר רב ואיתמא רב אשי: קיים **אברהם** אבינו אפילו עירובי תבשילין,⁴⁹ שנאמר: "וישמור משמרת... ותורותי"⁵⁰ ותורותי – אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבע"פ. וכן הוא אומר: "כי ידעתיו למען אשר יצנה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך

46. ועיין בפרישה סק"ד ובא"ר סק"ט.

47. פרשת קדושים תרמ"ו, עמ' 160.

48. יומא כח, א.

49. ובב"ר ס"ד, ד הגירסה אפילו עירובי חצרות.

50. בראשית כו, ה.

ה'..."⁵¹ בניו – זה **יצחק**, ביתו – זה **יעקב**, וכולם שמחו בשמחת השבת, כל אחד בדרכו שלו. זה מסביר את ביטויי השמחה השונים: **גילה** באברהם – הפסוק "גיל יגיל אבי צדיק"⁵² נדרש⁵³ על אברהם ששמח על בשורת יצחק. **רינה** ביצחק – כיון שנדרש הפס' לעיל על אברהם ממילא יצחק הוא הצדיק, ונאמר: "רננו צדיקים בה"⁵⁴. ועוד, כשנעקד יצחק וראה שמים פתוחים, מיד רינן ואמר שירה.⁵⁵

יעקב ובניו ינוחו בו – במדרשים⁵⁶: "ויחן את פני העיר"⁵⁷ – נכנס יעקב עם דמדומי חמה וקבע תחומים מבעוד יום, ובשל כך זכה לנחלה בלי מיצרים, ולכן נאמרה בו לשון מנוחה.

הסבר שונה לגמרי מביא ה**אבודרהם**: אברהם ויצחק לא קיימו את השבת, אלא הם שמחים כשיעקב ובניו נחים ושומרים על השבת, ולפי זה הוא גם מסביר את ביטויי השמחה. נאמר: "פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן"⁵⁸ – משמע שרינה יותר מגילה (וכן, רינה היא בפה ומתפשטת החוצה ואילו גילה נשארת בלב), ולכן יצחק שהוא קרוב יותר לבני יעקב, שניתנה להם השבת, שמח בזה יותר – **יצחק ירנן**. ואילו **אברהם יגל**. ויעקב – כיוון שבניו נקראים על שמו, שנאמר: "שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל"⁵⁹, משתף הוא אותנו ממש עם מנוחת בניו. ה**בית-יוסף**⁶⁰ מביא, שנאמר דווקא "**יעקב ובניו**" ולא אברהם ובניו או יצחק ובניו, כיוון שבניהם, ישמעאל ועשיו, אינם נחים בשבת יחד עם אברהם ויצחק.

ה**עיון-תפילה** בהסברו דומה לאבודרהם, אלא שהוא פירש את הדברים כמכוונים למנוחת העולמים שלעתיד לבוא, ולא דווקא לעניין השבת: יעקב לא זכה בחייו לנחת באומרו: "מעט ורעים היו ימי שני חיי".⁶¹ אך אברהם ויצחק

51. בראשית יח, יט.

52. משלי כג, כד.

53. בב"ר סג, א.

54. תהילים לג, א.

55. התוס' במחזור ויטרי מביאים מדרש אחר – "יעלו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם" וסמין ליה "חרב פיפיות בידם" (תהילים קמט) שנדרש על אברהם ויצחק שהלכו שניהם יחדיו – ויצחק הלך ברנן.

56. בפסיקתא רבתי סוף פרשה כ"ג ובב"ר יא, ת, וכן הובא בתוס' במחזור ויטרי ובב"י או"ח סי' רצ"ב.

57. בראשית לג, יח.

58. ישעיהו לה, ב.

59. שם מח, א.

60. בטור או"ח סי' רצ"ב, ומובא כבר בתניא רבתי סי' כ'.

61. בראשית מז, ט.

שכנו בכבודו של עולם בארץ הקדושה, וחוץ ממקרים בודדים כמעט ראו עולמם בחייהם. ולכן נאמר עליהם במותם "שבע ימים",⁶² מה שלא נאמר ביעקב. גם בני יעקב היו כל ימיהם שלשלת ארוכה של עמל ותלאה. אך כשתגיע מנוחת העולמים, המנוחה השלמה, **אברהם יגל ויצחק ירנן בראותם כי גם יעקב ובניו ינחו בו.**

6. מנוחת אהבה ונדבה, מנוחת אמת ואמונה, מנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח מיני המנוחות המוזכרות כאן יכולות להתפרש כמתארות את מנוחת השבת בעולמנו הזה. אך אם נאמר שמגמת הקטע לדבר על השבת שלעתיד לבוא, הרי שהן מתארות את מנוחת העולמים.

בתניא רבתי⁶³ מפורש המשפט הזה כמוסב על האמור למעלה – יום מנוחה וקדושה לעמך נתת:

מנוחת אהבה ונדבה – הקב"ה נידב את השבת לישראל מאהבתו אותם, ואין השבת שאולה בידי ישראל. כדברי הגמרא⁶⁴: "לדעת כי אני ה' מקדישכם"⁶⁵ – אמר לו הקב"ה למשה: "משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיע אותם".

מנוחת אמת ואמונה – יש לנו עדויות אמיתיות שהשבת הוא יום המנוחה ולא יום אחר⁶⁶: כגון, נהר הסמבטיון, שכל השבוע מושך אבנים ובשבת נח, ואש של גיהנום שבשבת שובתת, והמעלה מת בזכורו שאינו עולה בשבת, והמן שאינו יורד בשבת.

מנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח – על הפסוק: "וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה"⁶⁷ מובא במדרש⁶⁸: "לא כן אמר רבי ברכיה בשם ר' סימון: לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו ואת אומר 'מכל מלאכתו', אתמהא? אלא, להפרע מן הרשעים... ומה נברא לאחר ששבת – שאנן ונחת, שלווה והשקט".⁶⁹

62. שם כה, ח; לה, כט.

63. ס"י כ"י.

64. ביצה טז, א.

65. שמות לא, יג.

66. ב"ר יא, ו; סנהדרין סה, ב; פסיקתא רבתי פכ"ג; תנחומא כ"א-תשא ל"ד.

67. בראשית ב, ב.

68. ב"ר י, יב.

69. וכן מובא במחזור ויטרי, ולדעתו הדרשן סמך דרשתו על הפסוק: "וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות" (ישעיהו לב, יח).

האבודרהם מביא, כדרכו, מקורות לביטויים הנזכרים: אהבה ונדבה ע"ש "אוהבם נדבה"⁷⁰. אמת ע"ש "ונתתי פעלתם באמת"⁷¹. אמונה ע"ש "וארשתוך לי באמונה"⁷². שלום ע"ש "ובשלום תובלון"⁷³ וע"ש "וישב עמי בנוה שלום"⁷⁴. השקט ובטח ע"ש "השקט ובטח עד עולם"⁷⁵.

העיון תפילה בהמשך לדבריו על שמחת אברהם ויצחק במנוחת יעקב ובניו לעתיד לבוא פירש, שמנוחת יעקב תהיה מנוחת אהבה ונדבה – לא רק לשם החלפת כוח, אלא מנוחה המלאה אהבת ה' ונדבת לב טהור. מנוחה שכולה קודש לאמת ואמונה. לא כמנוחת העוה"ז שיש לה מפריעים, אלא מנוחת שלום ושלווה.

בסידור הגר"א אנו מוצאים שתי התייחסויות. הראשונה⁷⁶ למנוחה האידיאלית – מנוחת השבת, שאינה כפויה על האדם מחוסר מעש אלא מתוך אהבה ונדבה. זו מנוחת אמת ואמונה שלא מגיעים מחוסר המעש שבה למעשי הכסילים והעצלים.⁷⁷ מנוחת שלום ושלווה וגוי' – ללא הפרעות והטרדות מצד אנשים אחרים.

ההתייחסות השניה בדברי הגר"א היא למנוחת השבת שמראש ועד עתיד. שקודם מתן תורה נחו האבות מנוחת אהבה ונדבה ולא חובה. ממתן-תורה ואילך מנוחת אמת ואמונה, כעבד נאמן העובד באמת. ובימות המשיח, שבהם יתבטל רק שעבוד מלכויות, ינחו מנוחת שלום ושלווה, ולמנוחה השלמה יגיעו בעולם הקדושה והרוחניות.

בעל '**הכתב והקבלה**' בפירושו עיון תפילה על הסידור מוצא בתפילה זו רמזים לכך שעל האדם להקדיש את רוב זמנו בשבת לעסוק בתורה: התורה נקראת אמת, כמו שכתוב: "ראש דברך אמת"⁷⁸. ואמנם כדי להשיג את אמיתתה של תורה אנו צריכים לאמונה, אמונת חכמים, חכמי התושבע"פ. מנוחת הגוף בשבת לא נועדה לשמש לו מרגוע מעמל השבוע, אלא כדי שתוכל הנפש להשתעשע

70. הושע יד, ה.

71. ישעיהו סא, ח.

72. הושע ב, כח.

73. ישעיהו נה, יב.

74. שם לב, יח.

75. שם לב, יז.

76. עמי 278.

77. עליהם נאמר: "ושלנת כסילים תאבדם" (משלי א, לב), ו"טמן עצל ידו בצלחת" (שם כו, טו; יט, כד).

78. תהילים קיט, קפ.

בתורה – זוהי מנוחת אמת ואמונה. וממילא, כשישתעבד האדם תחת עול התורה והמצוות, יגיע למנוחה שלמה, לשלמות הנפש, "וידעו כי מאתך היא מנוחתם", ועי"ז תתרומם דעתם להכיר בגדולת השי"ת ורוממותו.

7. מנוחה שלמה שאתה רוצה בה

התניא רבתי⁷⁹ מביא את המדרש⁸⁰ על הפסוק: "ויברך... ויקדש"⁸¹ – שמלך, בשעה שהוא פוטר את חיילותיו ממלחמה אינו נותן להם מזונות, ובשעה שנותן להם מזונות אינו פוטרן ממלחמה. אבל הקב"ה נתן מנוחה בשבת וגם ברך אותה במזונות – ברכו וקידשו במן⁸² – וזוהי מנוחה שלמה שאתה רוצה בה.

ר' צדוק הכהן מלובלין כתב,⁸³ שלהיות מנוחה שלמה שהקב"ה רוצה בה צריך שלושה תנאים:

א. מנוחת אהבה ונדבה – שמתוך אהבתו יתנדב לנוח ולא מפאת עייפותו או עצלנותו. העצל, גם הוא נח, אך זו מנוחה בגדר של מצוה שאינה לשמה, ואע"פ ששכרה בצידה, אין זו עשייה לשמה שהקב"ה רוצה בה.

ב. מנוחת אמת ואמונה – מנוחה אמיתית היא מנוחה המתפשטת בכל נימי נפשו ומחשבתו של האדם. אמת היא נוקבת ויורדת עד עמקי ליבו. יתכן שיראה בעיני בני אדם שפלוני נח, אך אין הוא מרגיש באמת כאילו כל מלאכתו עשויה, ועדיין טרוד הוא ועסוק במלאכתו. והקב"ה יראה ללבב. אמנם מצד הדין הרהורים מותרים, אך אין זו המנוחה השלמה הראויה ליראי ה' (הרב דסלר זצ"ל מספר⁸⁴ שאביו ז"ל היה מדגיש "שאתה רוצה בה" – פירושו: מנוחתנו צריכה לצאת ידי ביקורת של הקב"ה הבוחן כליות ולב).

ג. מנוחת שלום ושלווה וגוי' – שלא תהיה לו המנוחה לעול, שיתייגע בה יותר מאשר עשיית מלאכה, מפני שהוא אדם החושק בעבודה או דואג שמא יחסר לחמו. אלא, שהמנוחה תביא שלום לנפשו ושלווה וביטחון בהשי"ת שישלים כל מחסורו. מנוחה שלמה שכזו, אם ישמרו ישראל שתיים כמותה, מיד יזכו לגאולה.

79. סי' כ.

80. ב"ר י, יג.

81. בראשית ב, ג.

82. מזמירות שבת – "יום שבת קודש הוא".

83. "ישראל קדושים" עמ' מח.

84. מכתב מאלהו ח"ג עמ' 72.

8. יכירו בניך וידעו כי מאתך היא מנוחתם

האבודרהם: הקב"ה ציוונו על מנוחת השבת להודיענו כי מנוחתו היא מנוחתנו, וישראל צריכים להכיר ולדעת את ההבדל בין שבת לשאר המצוות. שהרי כשציווה הקב"ה מצוות כ"לא תרצח" ו"לא תגנוב", לא היתה הכוונה בהם להידמות לקב"ה, בבחינת מה הוא אינו רוצח וגונב אף אתה לא. ואילו מנוחת השבת היא למען יעשו ישראל כמעשה הקב"ה, שנאמר: "ושמרו בני ישראל את השבת... ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם, כי ששת ימים עשה ה'... וביום השביעי שבת וינפש".⁸⁵

העיון תפילה סובר שישראל צריכים להכיר שאותה מנוחה שלמה, שתוארה לעיל, אי אפשר לה להמצא אלא אם כן נתונה מאת הקב"ה.⁸⁶

הרב יעקובסון בנתיב בינה⁸⁷ מביא הסבר מעניין: מה יכירו וידעו ישראל שעדיין לא הכירו וידעו? הרי גם ילד קטן יודע שה' הוא שנתן לנו את השבת! אלא, צריכים להכיר ולהפנים בתוכנו את הידיעה הזו, שלמרות שמקובלנו שאבותינו הקדושים שמרו את השבת, הרי הם שמרו אותה מצד מה ששכלם ציווה אותם. ואינו דומה השומר מצוות מצד מה ששכלו מחייבו, לשומר אותן מצד מה שציוונו הבורא ית'. שהרי זה השני, הכרתו במצוות ברורה ושמירתן חמורה משל האיש הראשון. והנה אחר שתיארנו בתפילה את שמחת האבות בשמירת השבת, כל אחד במדרגתו, עלינו להחמיר על עצמנו ולהכיר שמאיתנו ית' היא השבת ולא רק מצד שהשכל מחייב זאת.

השפת אמת⁸⁸ מביא את דברי מו"ז החידושי הרי"ם על הפסוק: "אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדישכם".⁸⁹ שפירושו, שצריכים ישראל לדעת שקדושה יוכלו להשיג רק בעזרת הקב"ה שהוא מקור הקדושה. ועל זה מבקשים במנחה של שבת "יכירו וידעו בניך כי מאתך היא מנוחתם".

9. ועל מנוחתם יקדישו את שמך

בסידור הגר"א כתב שבניך ידעו כי מנוחתם רוחנית ומאתך היא, ולפיכך על מנוחתם יקדישו את שמך. שהרי לו היתה זו מנוחה מחזורית, אחת לשבעה

85. שמות לא, טז.

86. וכן כתב בשיח יצחק בסידור הגר"א.

87. בשם שלמה פלסנר במאמרו "יכירו וידעו כי מאתך היא מנוחתם" בספר נוזלים מן לבנון עמ' 106.

88. כי תשא תרמ"ג עמ' 203.

89. שמות לא, יג.

ימים, כדי להנפש מיגיעה ומעמל, לא היה כדאי למסור על זה את הנפש, שהרי כולם מודים שטובים הם חיי יגיעה ממיתה.

בסידור השל"ה כתב בשם האר"י, שיש לקבל על עצמו מסירות נפש על קדושת ה' בעת שאומר משפט זה.

ובסידור רינת ישראל מפרש "על מנוחתם" – ע"י מנוחתם יקדישו את שמך.

וכך נסגר מעגל תפילות השבת. פתחנו בערבית במילים "אתה קדשת את יום השביעי", ובתפילת מנחה אנו מסיימים באותה הכרה שמנוחתנו היא מנוחתו, ועל הכרה זו אנו מקדשים את שמו בעולמו.⁹⁰

90. בנתיב בינה בשם ד"ר יעקב רוטשילד.